

Gjelda etter Yunus

METODERAPPORT
SKUP 2009

Ved inngangen til Grameen Banks bygg i Dhaka, Bangladesh (Foto: Ben Owne-Browne)

1. Journalister

Frilansjournalist Teresa Grøtan og frilansjournalist Taslima Miji

2. Tittel på prosjektet

Gjelda etter Yunus

3. Publisert:

- a) Reportasjen "Gjelda etter Yunus" Magasinet i Dagbladet 10.10.2009
- b) Kapittelet "Ein dollar om dagen" i *Globaliseringsboka* utgitt på Det Norske Samlaget september 2009

4. Adresser til redaksjoner

Dagbladet Magasinet
Kontaktperson: Heidi Molstad Andresen
Tlf: 24001000
Mob: 90866223
Adresse: Boks 1184 Sentrum 0107 Oslo

Det Norske Samlaget
Kontaktperson: Ragnfrid Trohaug
Tlf: 22707833
Mob: 95770347
Adresse: Postboks 4672 Sofienberg, 0506 Oslo

5. Kontaktperson

Teresa Grøtan
Torborg Nedreaasgt 20/702
5006 Bergen
Mob: 92288550

Muhammad Yunus og Grameen Bank mottok Nobels fredspris i 2006 for sitt arbeid med å bekjempe fattigdom i Bangladesh. Men stemmer den ensidige hyllesten han har mottatt av verdens ledere og i verdenspressen med de faktiske forholdene i Bangladesh?

6a) Når og hvordan kom arbeidet i gang? Hva var ideen som startet det hele?

Jeg reiste ikke til Bangladesh for å skrive om mikrokreditt. Jeg dro for å finne stoff om fattigdom til en bok jeg arbeidet med (*Globaliseringsboka*, Samlaget 2009). Den opprinnelige planen var å se på hvordan multinasjonale selskaper opererer i fattige land.

Under mitt første opphold i landet i oktober 2008, bodde jeg hjemme hos den bangladeshiske journalisten Taslima Miji. Hun fortalte meg at hun hadde vært assistent for en forsker som undersøkte utsatte grupperes sosioøkonomiske status. Det som hadde slått Taslima, var at syke mennesker måtte tigge for å betale på mikrokredittgjeld. Hun traff også mennesker som hadde lån i en rekke forskjellige mikrofinansinstitusjoner. De hadde tatt opp stadig nye lån for å betale på det gamle og hadde slik havnet i en gjeldsspiral. Jeg ble nysgjerrig. Kunne det være at bildet vi har av Muhammad Yunus og Grameen Bank ikke stemmer med virkeligheten?

Vi hadde avtalt å treffe en lokalkorrespondent for den største bengalispråklige avisa i landet i landsbyen Uttar Kaunnara. Han kjente en familie som tidligere hadde hatt stor suksess med å leie ut mobiltelefonen sin i landsbyen. Jeg ville gjerne treffe noen som hadde vært med i programmet Village Phone Ladies som Gramenphone (der Telenor er hovedeier) hadde omtalt som en stor suksess hele sju steder i sin siste årsrapport. Planen var å se på Grameenphones rolle i landet.

Under samtalen med familien kom vi inn på at det var obligatorisk å ta opp lån i Grameen Bank for å få adgang til telefon fra Grameenphone. Vi spurte journalisten som var med oss om han kjente til at mikrokredittkunder hadde problemer med lånene sine.

Det hadde han. Det viste seg at journalisten selv hadde jobbet i fire år for Grameen Bank. Han fortalte oss om landsbybeboere som ble trakassert, om mennesker som havnet i en gjeldsfelle, om press, om ulevelige forhold. Han fortalte om hvordan han selv hadde vært en del av det (men benektet selv å ha brukt fysisk vold) i fire år før han ikke lenger hadde samvittighet til å jobbe for banken. Han fortalte om uverdige forhold for de ansatte i banken, og at de ble presset til å drive inn lånene. Det han også fortalte, var at han ikke kunne skrive om det selv, fordi redaktøren hans er en venn av Yunus. Han var sikker på å få store problemer eller sparken om han gjorde det, men fortalte at det var hans høyeste ønske at dette skulle bli kjent i verden. Da vi fortalte at vi ville gå videre med saken sa journalisten, som ba om å få være anonym: "Dette er en drøm som blir virkelighet".

Dette ble starten på arbeidet med å finne ut av situasjonen for mikrokredittkunder i Bangladesh og spesielt kunder i Grameen Bank.

Vårt første møte med bankkunder skjedde umiddelbart etter besøket hos den første familien. Vi reiste sammen med journalist NN til landsbyen North Mawmara og snakket med kvinnene der. NN og kvinnene samtalet en halvtime før vi fikk grønt lys. Det viste seg at de trodde vi kom fra Grameen Bank, at jeg var en utenlandsk gjest (som banken har mange av), og de benektet da ethvert kjennskap til problemer med lånene, og prøvde å overbevise NN om at det kanskje var noen andre, noen som bodde lenger unna, som hadde det, men at alt var bra der.

Da vi endelig fikk satt oss ned med kvinnene, fortalte de historie på historie om hvordan de ikke klarte å betale og var utsatt for trusler fra ansatte i Grameen Bank. Mange av dem hadde endt som hjemløse.

Tilbake i Dhaka oppsøkte vi Grameen Bank og snakket med en ansatt der. Grunnen var at Taslima hadde erfaring med at det var svært vanskelig å få tilgang til informasjon og intervju, og at vi derfor best burde stille opp personlig. På det tidspunktet handlet det fortsatt bare om boken, og jeg ønsket å stille noen generelle spørsmål. Vi fikk ingen hjelp, fikk ikke lov til å foreta intervju og beskjed om at daglig leder ikke var tilgjengelig.

Vi oppsøkte slummen utenfor Dhaka og spurte oss rundt etter folk der med lån i Grameen Bank. Etter noen timer måtte vi gi opp. Det var ingen som kunne (eller ville?) hjelpe oss.

Vi besøkte deretter Qazi K. Ahmad, en respektert økonom i Bangladesh. Han er leder for organisasjonen Bangladesh Economic Association, den eneste interesseorganisasjonen for økonomer i landet, og der Yunus også er medlem. Ahmad er selv, gjennom at han sitter i FNs klimapanel, mottaker av Nobels fredspris. I 2007 ga han ut en studie med svært overraskende resultater. Mens 36 prosent hadde oppgitt at de fikk det bedre etter å ha tatt opp mikrokredittlån, hadde 24 prosent ikke hatt noen endring og 40 prosent fått det verre. Denne studien ble sentral i vår reportasje.

Etter intervjuet med økonomen Qazi K. Ahmad var oppholdet mitt i Bangladesh over. Jeg tenkte der og da at jeg hadde nok stoff til en artikkel, men jeg ønsket å grave dypere i saken. Derfor bestemte jeg meg for å fortsette arbeidet og å foreta en ny reise til Bangladesh, denne gang for egen regning og uten noen avtale med avis om publisering.

Intervju: Taslima Miji (sittende til venstre) og Teresa Grøtan snakker med kunder i Grameen Bank. (Foto: Ben Owen-Browne)

b) Hva var den sentrale problemstillingen ved starten av prosjektet?

Vi skjønnte raskt at vi måtte snevre inn problemstillingen mest mulig. Mikrofinansfeltet er enormt. Det finnes rundt 100 millioner mikrofinans kunder verden over, 25 millioner bare i Bangladesh. Vi måtte konsentrere oss om ett land, og vi måtte konsentrere oss om ett felt, nemlig mikrokreditt, og ikke omtale og arbeide med mikrofinans generelt. Her er det på sin plass med en avklaring om forskjellen på mikrofinans og mikrokreditt: Mikrofinans utgjør finansielle tjenester som forsikringer, sparing og lån. Sistnevnte, små lån, er det som omtales som mikrokreditt og utgjør den klart største tjenesten på verdensbasis.

Det er denne tjenesten, lånetjenesten, dette gravearbeidet dreier seg om. Mikrolån organiseres på svært ulike vis, fra små grupper med kvinner som låner ut egne sparepenger internt i gruppa, til store organisasjoner som låner ut penger på individuell basis på samme vis som kommersielle banker (og flere kommersielle banker låner faktisk ut mikrokreditt, for eksempel JP Morgan og CitiBank).

Selv om problemer med mikrokreditt ser ut til å gjelde for så å si alle mikrofinansinstitusjoner i Bangladesh (i følge lokalaviser og bøker i Bangladesh), mange av dem "verre" enn Grameen Bank, bestemte vi oss for å konsentrere oss om bare Grameen og Yunus på grunn av den statusen han har internasjonalt.

Saken har spesiell interesse i Norge av tre grunner:

- 1) Norge deler ut Nobels fredspris. I 2006 gikk prisen til Muhammad Yunus og Grameen Bank.
- 2) Norge har vært den største bidragsyteren til Grameen Bank. Den norske stat har totalt gitt 400 millioner kroner til banken.
- 3) Norge, gjennom statseide Telenor, er hovedeiere i Muhammad Yunus' selskap Grameenphone. Derfor har Norge klare interesser i Yunus' forretninger.

Problemstillingen ble derfor til slutt: Virker Grameen Banks mikrokreditt i Bangladesh slik det har blitt framstilt i media i Norge og internasjonalt?

Selv med en snevrere problemstilling viste det seg å være en utfordring å sy det hele sammen til en artikkel, siden kritikken kom fra en rekke ulike hold og gikk både på Yunus som person, på Grameen Bank som organisasjon og på mikrokreditt generelt.

Vi valgte å ikke gå inn på Yunus som person, men bare konsentrere oss om Grameen Banks virksomhet i Bangladesh, og der det var naturlig skrive om mikrokreditt generelt.

Vår største utfordring var fortsatt det enorme antallet kunder: Hvordan klare å vise hvordan mikrokreditt fungerer, eventuelt ikke fungerer, uten å personlig intervju tusener av kunder?

Løsningen på dette, utover å snakke med kunder i fem forskjellige landsbyer, var å se på enkelte tilfeller som har fått mediaomtale andre steder, samt oppsøke dem som Yunus framstiller som suksesser og se på om de faktisk er det.

c) Redegjør kort for hva som er genuint nytt i saken (sett mot evt. tidligere offentliggjort informasjon)

Reportasjen dokumenterer at:

- 1) mikrokredittkunder havner i en gjeldsfelle ved at de stadig tar opp nye lån for å tilbakebetale det gamle – og at dette ikke er snakk om enkeltstående tilfeller.
- 2) denne problematikken har vært kjent blant forskere og i bistandsmiljø, dessuten at problemet ble tatt opp med Yunus av daglig leder Muzammel Huq allerede i 1997.
- 3) ansatte i Grameen Bank opplever uholdbare arbeidsforhold og at de selv forteller at de utsettes for et stort press for å inndrive avdrag.
- 4) lånekunder og andre som ikke engang har lån i Grameen Bank blir framstilt for bankens besøkende på feilaktige måter.
- 5) lånekunder utsettes for trusler og trakassering av ansatte i mikrofinansinstitusjoner – og at dette heller ikke gjelder enkeltstående tilfeller.
- 6) Nobelkomiteen kjente til trakassering av lånekunder før utdelingen av Nobels fredspris til Muhammed Yunus.

For første gang forteller Muzammel Huq om sine opplevelser som nestleder i banken gjennom 23 år. Huq var Yunus' student, og de var samtidig i USA på 1970-tallet. Huq var med i banken fra starten og er den som kjenner utviklingen i banken best. Huq fortalte oss svært mye om tiden i Grameen Bank, og hvordan han og andre ansatte ble behandlet.

Han fortalte om notater han hadde sendt til Yunus allerede i 1997, og ville gjerne vise oss dem, men kunne ikke finne dem igjen (de ble skrevet på skrivemaskin). Til slutt klarte han å spore dem opp. Disse dokumentene bekrefter problemer med tilbakebetaling av lånene som har blitt holdt skjult av banken i alle år.

Huq ga oss også mye informasjon om hvordan Yunus har skjøttet sine ulike forretninger gjennom årene, men dette måtte vi la ligge for å klare å holde oss til det vi skulle arbeide med her.

Det er også første gang økonomiforskeren Qazi K. Ahmad blir intervjuet av utenlandsk presse om sine funn. Hans forskningsassistenter intervjuet 2500 låntakere i 2007 spredt over hele landet, og har derfor et rimelig godt grunnlag for å si noe om hvordan mikrokreditt fungerer. Ahmad fortalte at han har ønsket å gjøre denne studien i 10 år, men ikke har hatt finansiering. Han har vært kritisk i en årrekke, men har ikke tidligere hatt studier å støtte seg til. Han understreket at han var en venn av Yunus, og ville ikke uttale seg om hans person eller eventuelle motiver.

Både Ahmad og Huq hevder at de ikke tidligere har ønsket at dette skulle komme fram på grunn av nasjonal stolthet, men at det nå har gått så langt at verden må få vite hvordan situasjonen er. En tredje sentral kilde, økonomiprofessoren Anu Muhammad, har derimot uttalt seg fritt gjennom en årrekke, men uten at vestlige medier har fanget det opp.

d) Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problem underveis mv. Redegjør spesielt for kildebruk og kildekritikk

1) Organiseringen av arbeidet

Arbeidet gikk i fire faser over et år, fra oktober 2008 til oktober 2009.

Første fase

Den første reportasjereisen i Bangladesh i oktober 2008 var svært godt forberedt av Taslima, som hadde reist til et av områdene på forhånd for å finne ut hva som kunne være av interesse. Vi utnyttet tiden vi hadde til rådighet maksimalt. Vi brukte all tid på å reise rundt og intervju kunder i banken i tillegg til to ekspertintervjuer. (Se nærmere omtale av dem under kilder og kildekritikk)

Andre fase

Andre fase var fra oktober 2008 til februar 2009 der jeg brukte anslagsvis 1,5 måneder full tid på research i og fra Norge. Primært brukte jeg tid på å sette meg inn i Grameen Banks historie, lese årsrapporter, regnskap og et stort antall journalistiske artikler og forskningsrapporter.

I denne fasen brukte jeg dessverre mye tid på et blindspor. Jeg hentet ut årsrapporter og gikk nøye gjennom alle tall. Det førte til at jeg tok kontakt med Norad, svenske Sida og Norfund en rekke ganger for å finne ut av tall jeg ikke forstod. Det framstod som om Grameen betalte på lån til Norad og Sida, mens disse lånene for lengst var avsluttet. Dette viste seg å ikke være en feil, men uheldig terminologi av Grameen Bank.

Jeg har også brukt svært mye tid på tall ellers, både på å finne ut hvordan pengestrømmene går, men særlig på å forsøke å regne ut tilbakebetalingsprosenten. Dette siste har vært et av Yunus' viktigste argumenter for å vise hvor stor suksess Grameen Bank er: Nemlig at de fattige så å si alltid betaler tilbake. Det har vært hevdet fra Yunus en rekke ganger at tilbakebetalingsprosenten er 98, andre steder har han hevdet at den aldri har vært under 95. Dette er gjentatt helt ukritisk av pressen over hele verden.

I 2001 publiserte Wall Street Journal (WSJ) en artikkel hvor de påviste at dette ikke stemte for store deler av 90-tallet. Jeg har gått gjennom alt materialet WSJ viste til, samt en evalueringsrapport jeg fikk tilsendt fra den norske ambassaden i Dhaka, Grameens egne tall, rapporter fra generalforsamlingen til Grameen Bank og fra Sentralbanken i Bangladesh (som vi fikk av Muzammel Huq). Jeg kan derfor påvise det samme for en lengre periode enn WSJ gjorde i sin artikkel. Tilbakebetalingsprosenten har vært nede i nærmere 70 prosent, og var ikke over 90 gjennom hele 1990-tallet.

Men i 2001 konstruerte Grameen et nytt lånesystem som gjør det umulig å skille ut hvilke lån som faktisk ikke blir betalt fordi de blir "refinansiert" – med andre ord kan banken nå insistere på at full tilbakebetaling finner sted. Ingen kan klare å skille ut hva som faktisk er lån tatt opp for å betale på et gammelt.

Siden mine opplysninger bare utvidet det WSJ allerede hadde funnet ut med noen år, og det ikke ble mulig å dokumentere det samme etter 2001, valgte jeg å la det ligge, og heller bare kort referere til WSJ i reportasjen.

Jeg leste om Muhammad Yunus' egen historie i selvbiografien hans. Jeg skaffet meg oversikt over alle hans rundt 30 bedrifter, som er en blanding av ikke-profitbaserte og profitbaserte selskap. For eksempel er delvis norskeide Grameenphone et svært innbringende selskap, og det klart største på mobilmarkedet i Bangladesh.

I denne researchperioden kontaktet jeg også en rekke forskere fra vestlige land for å få deres syn på mikrokreditt. Jeg var i kontakt med flere på e-post og hadde en lang samtale med den britiske forskeren Neil Webster. Han er forskningsleder ved Dansk Institutt for Internationale Studier (DIIS).

Webster har mer enn 30 års erfaring med utviklingsforskning i Bangladesh. Webster mente at mikrokreditt har spilt en langt mindre rolle i fattigdomsbekjempelsen i landet enn det som er blitt framstilt i media verden over. Han snakket også om hvor vanskelig det er for forskere å uttale seg kritisk om bistandsspørsmål, fordi en da raskt blir stemplet som en motstander av bistand. Webster uttalte at mikrofinansinstitusjonene, inkludert Grameen Bank, er mer opptatt av å reprodusere seg selv enn de er av å hjelpe fattige. Ikke-statlige organisasjoner (som på norsk feilaktig blir kalt frivillige organisasjoner) er blitt storindustri i Bangladesh. Ansatte her har de beste jobbene,

bilene og leilighetene, og tjener summer som langt overgår statsansattes. Websters uttalelser ble det ikke plass til i artikkelen, men hans kunnskap og uavhengige uttalelser var til god hjelp i det videre arbeidet.

Tredje fase

I februar 2009 reiste jeg tilbake til Bangladesh for å grave dypere i materialet og snakke med så mange kilder som mulig. Taslima hadde igjen forberedt besøket godt, og satt opp intervjuavtaler på forhånd, skaffet mer skriftlig informasjon og snakket med noen sentrale kilder. Vi skulle dekke store avstander, og reiste på lavbudsjett, så vi tok derfor buss om natten og jobbet om dagen i en kort, intens periode. På denne andre reisen var også den britiske fotografen Ben Owen-Browne med.

Vi ønsket å snakke med så mange kunder som mulig, men samtidig konsentrerte vi oss om å få snakke med kunder som enten hadde truffet Grameens Banks utenlandske besøk, eller allerede var kjent gjennom lokale medier. Vi gjorde også viktige intervjuer med sentrale kilder i landet.

Vi ble møtt med betydelig skepsis i landsbyene. Alle trodde først at vi representerte eller var beundrere av Grameen Bank. Takket være våre mange lokale kontakter, stort sett lokalavisjournalister, fikk vi anledning til å snakke med mange kunder som fortalte om hvordan de mente at Grameen Banks ansatte kontrollerte og trakasserte dem. Jeg opplevde mye oppdemmet misstemning, sinne og frustrasjon blant lånekunder.

Samtidig var landsbybeboerne avhengig av disse banktjenestene – ikke minst fordi det ble gitt lån til omtrent hva som helst (selv om det er bankens klare policy at lån skal gå til næringsvirksomhet eller husbygging). Vi fikk for eksempel vite at lån ble gitt til å betale medgift, en praksis som er ulovlig i landet. Kvinnen som fortalte oss det, viste oss låneboken sin, der sto det at hun hadde fått lån til å kjøpe en ku. At lånet gikk til å betale medgift til den 14-årige datterens kommende svigerfamilie, var uproblematisk for den Grameen-ansatte.

Fjerde fase

Tilbake i Norge hadde jeg et enormt materiale ta fatt på. Etter den første reisen hadde jeg skrevet ut alle intervjuene, og det samme gjorde jeg nå. Jeg hadde sortert de flere hundre sidene med utskrifter av relevant stoff, og gikk gjennom alt, og noterte det jeg ønsket å bruke videre.

Jeg hadde et vell av kilder og et vell av tall og måtte prioritere det viktigste for å få fram historien uten å forvirre leseren ved å nevne for mange mennesker (i tillegg med fremmede navn – her kan jeg nevne en detalj som ga meg en ekstra utfordring: Kvinnene i Bangladesh har ikke ordinære etternavn slik vi er vant til. Det er fornnavnet som er det viktige. I en landsby heter for eksempel så å si alle Begum til etternavn, og Begum betyr rett og slett kvinne. Når jeg da ville referere til flere kvinner med samme etternavn, skapte det visse problemer. Jeg endte med bare å sitere to som heter Begum.)

Jeg trengte også den norske siden, hva norske organisasjoner og norske forskere mener. Jeg tok derfor kontakt med mikrofinansforsker Roy Mersland og med Strømmestiftelsen, som er en av de største i Norge på mikrofinans. Tidligere hadde jeg hatt kontakt med førsteamanuensis Kristin Skare Orgeret ved Høgskolen i Oslo som underviser i

journalistikk ved universitetet i Dhaka, og hun ga viktig informasjon om situasjonen for journalister i landet.

Jeg kontaktet Magasinet i Dagbladet, som takket ja til artikkelen. Heidi Molstad Andresen var min kontakt i avisen, og hun oppfordret meg til å følge opp den norske siden i større grad. Avisen bestemte at reportasjen skulle trykkes før TV-aksjonen som gikk til Care Norge som arbeider med mikrofinans. Derfor ble det naturlig å snakke med dem, selv om de ikke blir direkte berørt av kritikken som kommer fram. Jeg hadde en god dialog både med kommunikasjonssjef Gørill Husby Moore og generalsekretær Marte Gerhardsen. De valgte til slutt å gå ut med det de visste om situasjonen i landet, og bekreftet at svært mange ender som gjeldsslaver. For dem var det selvsagt viktig å få fram at de driver annerledes enn Grameen Bank, og det syntes jeg var naturlig at de fikk fortelle.

Christian Fougner i Norad, som har arbeidet med mikrofinans i en årrekke, og som tidligere hadde hjulpet meg med å forstå tallene i regnskapet til Grameen Bank, syntes kritikken jeg la fram var for kraftig. Men han sa noe annet viktig, nemlig at mikrofinansinstitusjoner ikke må druknes i penger, men at man heller må satse på organisasjonsutvikling. Dette er også en av mine konklusjoner: Det er absolutt nødvendig å gjøre noe med hvordan mikrofinansinstitusjoner driftes.

Jeg ventet med to svært viktige telefoner: En til Nobelkomiteen og en til Muhammad Yunus. Grunnen var at jeg ikke hadde avtale om publisering. Jeg hadde bestemt meg for å ferdigstille artikkelen, så få en avtale om publisering og deretter kontakte Nobelkomité og Yunus. Grunnen var at jeg ikke ville risikere å ha "blåst" saken uten at den kom på trykk noe sted. Jeg gikk ut fra at hvis jeg la fram kritikken jeg hadde mot Yunus og så ikke fikk reportasjen på trykk, ville jeg neppe få sjansen igjen til å snakke med ham ved en eventuell senere reportasje.

I Bangladesh sjekket og re-sjekket Taslima tall, papirer, uttalelser, stavemåter på aviser, landsbyer og mennesker, hun sjekket opp i alt jeg lurte på og trengte å få bekreftelse på. Hun reiste også på to nye turer til distriktene vi hadde besøkt. En gang i følge med fotografen som ikke var på den første reisen, og en gang senere for å få bekreftet enkelte uttalelser.

Etter diverse samtaler og møter, fikk Taslima Tawfique Nawaz, en høyt respektert høyesterettsadvokat i Bangladesh, til å stå fram med navn i reportasjen. Han viste til tre sentrale lover i landet som forbyr pengeutlånere å oppsøke kunder i hjemmene deres (omtalt i reportasjen), og fortalte henne at han jobber med et søksmål mot banken på grunnlag av disse lovene.

Taslima kontaktet også landets *jute*minister Abdel Latif Siddique (*jute* er en plante, svært viktig i Bangladesh' økonomi), fordi hun hadde hørt at han hadde tatt opp, på regjeringsnivå, de mange selvmordene som skjedde i hans provins og hvor årsaken skulle være press fra mikrokredittorganisasjoner. Dette hadde Taslima fått greie på fordi en av våre kontakter er gift med landets justisminister. Uheldigvis ville han ikke snakke med media om emnet.

Jeg ringte Ole Danbolt Mjøs, som var leder av Nobelkomiteen da Yunus mottok prisen, og spurte om han kjente til kritikken av Grameen Bank. Dette avkreftet han på det sterkeste.

Yunus gjenstod. Jeg hadde ikke så store forhåpninger om at han ville svare, rett og slett fordi så mange av dem jeg snakket med i Bangladesh fortalte at han rett og slett ikke svarer på offentlig kritikk, og fordi vi ble møtt med stor skepsis da vi ville stille noen generelle spørsmål under besøket vårt til Grameen Bank på den første reportasjereisen.

Jeg fikk tak i e-posten til sekretæren hans, men ikke noe telefonnummer. Jeg formulerte 11 helt konkrete spørsmål som gikk på forskningen jeg referer til i artikkelen, på trakassering av kunder, på behandlingen av ansatte og på enkelthendelser og episoder som omtales. Jeg skrev at han kunne svare på e-post, eller jeg kunne ringe og gjøre et intervju over telefon.

Halvannen uke senere kom det svar fra Yunus, via sekretæren. Han hadde lange svar til alle spørsmål, men svarte ikke konkret på noe av kritikken. Dagbladet mente jeg burde følge opp med nye spørsmål, og jeg spesifiserte og sendte av gårde. Han svarte også på disse, men fortsatt uten å være konkret. Uansett: Han hadde fått samtidig tilsvarsrett og benyttet seg av den.

Dagen før artikkelen skulle sendes i trykken, ble jeg oppringt av Geir Lundestad, direktør ved Det Norske Nobelinstitutt. Han hadde fått nyss i saken. Han innledet samtalen med å fortelle at jeg var på "ville veier". Heldigvis utviklet samtalen seg i mer konstruktiv retning, og han fortalte at Nobelkomiteen faktisk hadde mottatt rapporter om "maktmisbruk" som han omtalte det, av ansatte i Grameen Bank. Men komiteen hadde konkludert med at dette var et marginalt problem. Dette var viktige opplysninger som vi i siste liten fikk med i artikkelen.

2) Metodebruk, kildebruk og kildekritikk

Hoveddelen av reportasjen er basert på muntlige kilder i Bangladesh og i Norge, men de skriftlige kildene fra Bangladesh har vært helt avgjørende for å kunne slå fast at det ikke er snakk om en rekke enkeltstående tilfeller.

Muntlige kilder

Strategien vår var å finne flest mulig, og varierte kilder, kilder som kom fra ulike hold og ikke hadde kjennskap til hverandre. Vi ønsket å få et bredt tilfang og la vekt på å få ulike yrkesgrupper med kjennskap til banken (økonomer, sosialantropologer, medieforskere, advokater, politikere, administratorer, journalister og studenter i tillegg til kundene selv), i tillegg til at vi ønsket å finne kilder også utenfor Bangladesh og Norge (Vi har uttalelser fra kilder i Tyskland, Italia, England, Sverige og Danmark).

En utfordring med dette arbeidet er at det knapt finnes noen som ville tjene på at denne informasjonen kommer fram. Mange forskere gjør oppdrag for mikrofinansinstitusjoner, journalistkildene våre i Bangladesh hadde ingenting å vinne på å hjelpe oss, og kundene selv ville ikke få sin situasjonen forbedret med å snakke med oss. En fordel i Bangladesh var at vi skulle publisere i Norge. Det gjorde at mange opplevde det som langt nok borte til at det gikk greit.

Også i Norge er det neppe noen som har interesse av at det kommer fram kritiske opplysninger om banken. Norge har vært den klart største bidragsyteren til Grameen Bank, og overførte totalt 400 millioner kroner til banken mellom 1986 og 1997. Like før jul 2008 lanserte næringslivet og staten Det norske mikrofinansinitiativet (NMI), et fond på 600 millioner kroner. Halvparten av midlene, 300 millioner, kommer fra statlig hold gjennom Norfund. De resterende midlene kommer fra DnB Nor, Ferd, KLP og Storebrand. Utenriksdepartementet via Norad tar sikte på å bidra med åtte millioner til fondet årlig. For Norfund er dette bare ett av en rekke prosjekter innen mikrofinans. Totalt hadde de 829 millioner kroner investert i mikrofinans i 2008. Dessuten tar det seg naturlig nok ikke godt ut om en tidligere fredsprisvinner kommer fram i et uheldig lys. Med andre ord finnes mektige krefter både i Norge og i Bangladesh bak ønsket om at mikrofinans skal være noe godt og positivt for alle parter.

En vurdering av noen sentrale muntlige kilder:

Khokon Chandra Dey

Under mitt første besøk i Bangladesh fikk vi opplysninger om at Yunus' mange internasjonale gjester ble tatt rundt i landsbyer som ble delvis kunstig bygd opp, og med kunder som ble hentet inn fra andre områder. For eksempel ble mursteinshus bygget i landsbyen Hillarypara før Hillary Clinton kom på besøk der (landsbyen fikk i ettertid navn etter Hillary Clinton). Det siste internasjonale besøket som hadde vært der før vi kom, var den indiske politikeren Rahul Gandhi i landsbyen Madhabpur. Hva hadde skjedd der?

Khokon Chandra Dey, som er en kafévert i landsbyen, hadde alt å tape og ingenting å vinne på å snakke med oss. Han ble da også frarådet å gjøre det av de andre gjestene i kafeen som høylydt avbrøt samtalen mellom oss. Det ville bare føre til vanskeligere kår for dem, mente de. Dey blåste av dem. Han ga uttrykk for at var godt å få fortalt historien om hvordan han ble presset til å stille opp og lage kaker for Rahul Gandhi som om hans suksessrike forretning var bygget på lån i Grameen Bank. Han hadde aldri hatt lån der, og ville heller aldri ta opp lån.

Nurun Nahar

Yunus startet mikrokredittprosjektet sitt i Jobra mens han var professor i økonomi ved Chittagong universitet på slutten av 1970-tallet. Etter at han mottok Nobelprisen, reiste han til Jobra og snakket på et offentlig møte om hvordan innbyggerne hadde kommet seg ut av fattigdommens klør. Han takket den første gruppen av kvinner som han ga lån, og som nå tilsynelatende var blant dem som hadde fått et bedre liv. Vi ville reise dit for å undersøke selv.

Vi oppsøkte en av etterkommerne fra den første gruppen med kvinner, siden det ikke var noen gjenlevende fra den opprinnelige gruppen. Denne kvinnen hadde vi fått tips om at levde under dårlige kår. Det viste seg å stemme. Familien bestod av døtrene til kvinnen som først hadde fått lån, Nurun og Halima, og deres barn og andre slektninger. De bodde under elendige forhold (beskrevet i artikkelen), men det var også klart at de var ressurssvake, og at den ene søsteren var mentalt handikappet. De hadde få muligheter til selv å komme seg ut av den situasjonen de var i. Derfor tok jeg alt de fortalte om internasjonale gjester, om alt Yunus hadde lovet offentlig da han kom til landsbyen, med en klype salt. I tillegg var de svært skeptiske til oss og våre motiver. Fotografen ble spyttet på av den mentalt handikappede søsteren. De følte seg utnyttet av

så mange, og fortalte at det hadde vært internasjonalt besøk hos dem før, uten at de fikk noe igjen for det.

Men det var interessante opplysninger: Hadde Yunus virkelig stått der og lovet å hjelpe dem, i mikrofon, foran hele landsbyen, og så ikke gjort noe som helst? Nurun påstod det og sa samtidig at ingen i landsbyen lenger ga henne penger når hun tigget, for alle refererte til det Yunus hadde sagt om å hjelpe henne. Hun påstod også at det hadde vært gjester hos dem og vist til nabohuset og sagt at Grameen Bank hadde bygd det huset til dem.

Selv om dette var relevant og interessant informasjon, kunne jeg ikke bruke det så lenge det ikke var mulig å få det bekreftet fra andre kilder. Via førsteamanuensis Atiquer Rahman og noen av hans venner, ble det bekreftet at det hadde stått om dette i en lokalavis i Chittagong, som er nærmeste by, og der Yunus vokste opp. Vi reiste umiddelbart til Chittagong, fikk kontakt med en journalist som arbeidet der, som igjen kontaktet en tredje kollega. Til slutt var en hel rekke personer involvert i jakten på artikkelen.

Kildejakt: I redaksjonslokalene til avisen Bhorer Kagoj i Chittagong. Journalist Sharup Bhattacharjee går gjennom aviser fra de siste to årene side for side, mens førsteamanuensis i journalistikk Atiquer Rahman søker på Internett og via telefon (fram til strømmen som vanlig gikk). Foto: Ben Owen-Browne

Til slutt ble den funnet, men den bekreftet ikke mer enn vi allerede visste. Vi måtte reise fra Jobra med ufullstendige opplysninger. Senere fikk Taslima navnene til landsbylederne som hadde vært tilstede under seremonien i landsbyen, og hun ringte en

av dem, som bekreftet hele historien til Nurun. Han kunne i tillegg fortelle at Yunus diskuterte med landsbylederne i ettertid hva som kunne gjøres for familien, men at ingenting hadde skjedd.

Muzammel Huq

Muzammel Huq, daglig leder i Grameen Bank i 23 år, har naturlig nok svært god kjennskap til Grameen Bank og hele bankens historie og utvikling. Han hadde forblitt lojal til sin tidligere sjef fram til vi snakket med ham. Ett intervju ble til tre lange samtaler, og jeg og Taslima har hatt mye kontakt med ham i ettertid.

Huq er den eneste som har et motiv for å sverte, om ikke Grameen Bank, så Yunus. Han har åpenbart blitt svært dårlig behandlet og forbigått av Yunus etter at de to fra midten av 90-tallet ble uenig om hvordan Grameen Bank burde drives videre.

At det lå personlige motiver bak, kom fram ganske tidlig i prosessen, og vi hadde en rekke møter med ham for å avklare ulike sider. Derfor har jeg vært bevisst på å ikke bruke Huq i så stor grad som kunne være fristende. Jeg valgte å nedtone hans rolle i reportasjen, og bare ta fram det som lot seg underbygge.

Det er interessant å merke seg at også Huq, som Ahmad, har valgt å ikke si noe offentlig om Grameen Bank og Yunus, selv om de begge har vært sterkt kritiske og hatt klare og konkrete innvendinger mot driften av banken de siste 15 årene. Begge har gjentatte ganger forsøkt å ta det opp med Yunus personlig, uten å lykkes. Likevel har de opprettholdt lojaliteten til landet og dets Nobelprisvinner.

Anu Muhammad

En annen av våre sentrale kilder var økonomiprofessor Anu Muhammad ved Jahangirnagar-universitetet i hovedstaden Dhaka. Han har uttalt seg kritisk om mikrokreditt i en årrekke, og hadde ingen personlige motiver for å uttale seg kritisk til oss.

En hendelse som professoren var involvert i, illustrerer hvilke forhold både journalister og aktivister arbeider under i Bangladesh: Anu Muhammad deltok i en demonstrasjon i Dhaka mot regjeringens håndtering av landets olje- og gassressurser 2. september 2009. Han ble angrepet av politiet og skadet så alvorlig at han ble liggende på sykehus i lengre tid, ute av stand til å svare på oppfølgingsspørsmålene våre.

Locatelli og Scherzer

To andre interessante kilder fant jeg gjennom et av mine mange internettsøk. Andrea Locatelli er en italiensk PhD-student i økonomi og Sabrina Scherzer en tysk bachelorstudent som var på utplassering i Grameen Bank høsten 2008. Jeg fant dem gjennom en blogg som Andrea hadde skrevet hvor han advarte mot sin egen rapport fra oppholdet. De kunne fortelle at kritikk ikke ble akseptert i Grameen Bank. Rapportene de skrev om oppholdet ble kontrollert av ansatte og studentene ble spurt om de hadde skrevet noe "rart" som burde endres før rapportene ble godkjent.

Sabrina fortalte at det som ble fortalt til henne av en Grameenkunde, ikke ble oversatt til henne. Dette visste hun fordi hun hadde kjennskap til bengali og forstod hva som ble sagt. De to studentene fortalte også om andre studenter som hadde blitt nektet å utføre

selvstendig forskning og at de generelt ikke fikk anledning til å delta i bankens aktiviteter. Sabrina fortalte at hun hadde kontakt med rundt 100 studenter, og at de fleste var skuffet over oppholdet. De to studentene var gode kilder, men måtte utgå av plasshensyn.

Badruddin Umar

En av dem vi besøkte under mitt første opphold, var akademikeren Badruddin Umar som også har publisert bøker og artikler i Bangladesh og har vært en kritiker av Yunus siden 1980-tallet. Da jeg kikket opp på stueveggen hans, hang det et bilde av Stalin der, og der og da bestemte jeg meg for ikke å bruke uttalelsene hans i artikkelen. De støttet likevel opp om det andre kritikere fortalte.

Skriftlige kilder

Etter den første reisen til Bangladesh, gjorde jeg søk i A-tekst på mikrofinans, mikrokreditt, Yunus, Grameenphone og Grameen Bank. Jeg fant ikke en eneste kritisk artikkel verken om mikrokreditt, Grameen Bank eller Yunus (Det har vært kritiske røster mot ham i forbindelse med Grameenphone). Det nærmeste jeg kom, var et intervju med den tyske forskeren Thomas Dichter som i Adresseavisa i 2007 ("Vil kle av fredsprisvinneren" av Ståle Langørgen 22.03.2007) uttalte at mikrofinans slett ikke fungerer på den måten det var framstilt. Søk på google ga ikke flere resultater.

En vurdering av noen sentrale skriftlige kilder:

To reportasjer

To utenlandske journalistiske arbeider har vært svært nyttige i prosessen. Den ene er den tidligere nevnte avisartikkelen i Wall Street Journal fra 27. november 2001: "Grameen Bank, which pioneered loans for the poor, has hit a repayment snag" av Daniel Pearl og Michael Phillips og TV-reportasjen fra kanalen France 24: "The crushing burden of microcredit" fra 4. april 2008.

Det begge reportasjene mangler, er en vurdering av den helhetlige situasjonen. Pearls artikkel handler bare om tilbakebetalingsprosent. Han snakker ikke med kunder eller ansatte om forholdene. France 24s reportasje viser lidelsene til enkeltskjebner av mikrokredittkunder, samt intervjuer med tidligere ansatte som forteller om hvordan de har truet kundene, men den viser ikke til forskning på feltet eller annet relevant materiale.

Lokalaviser i Bangladesh

Taslina samlet en rekke artikler fra lokalavisene Sangbad, Amar Desh, Ittefaq, Daily Star and Shamokal i Bangladesh, oversatte dem til engelsk og sendte til meg. Det var historier om tyveri, trakassering og en rekke selvmord. Lånekundene som ble omtalt hadde lån i en rekke forskjellige mikrofinansinstitusjoner, blant dem Grameen Bank (Da jeg konfronterte Yunus med en av disse artiklene svarte han at jeg ikke måtte tro på det bangladeshiske aviser skriver). Det som manglet i artiklene, var en kontekst og ofte manglet det også tilsvar fra dem som ble beskyldt for å drive kunder til selvmord, stjele eiendelene deres osv.

Interessante leserinnlegg

Artikkelsamlingen i den bangladeshiske bokutgivelsen *Microcredit – myth manufactured* fra 2007 (se kildeliste) var viktig bakgrunnsinformasjon i arbeidet. Spesielt interessant

var det at en rekke leserinnlegg i ulike bangladeshiske aviser ble gjengitt. Innleggene var skrevet av frustrerte ansatte i mikrofinansinstitusjoner som kritiserte institusjonene, blant dem Grameen Bank, for ikke å gi ansatte fri på fridager, for trakassering av kvinnelige ansatte og et utilbørlig press for å drive inn avdragene.

Rapport fra ambassaden

Fra Muzammel Huq fikk jeg vite at da samarbeidet mellom Grameen Bank og Norad endte i 1997, ble det foretatt en evalueringsrapport. Denne klarte jeg å få tak i fra Den norske ambassaden i Dhaka. Rapporten, som er forfattet av ambassaden og Grameen Bank selv, er nesten utelukkende positiv (til sitt eget arbeid). Det mest interessante i rapporten, var tallene om tilbakebetalingsprosent, som bekreftet at Grameens egne tall ikke kunne stemme.

Notatene fra Muzammel Huq

Fra Muzammel Huq fikk vi også tilgang til notater han skrev til Yunus i 1997 og 2000, og som ikke tidligere har blitt offentliggjort. Jeg kunne ha sitert langt mer fra disse notatene i reportasjen om det var plass, for eksempel beskylder Huq Yunus for nepotisme. Han avslutter notatet fra 1997 med: "(...) you (...) should allow for more collective and participatory decision making, allowing Grameen Bank to develop a culture of transparency, accountability and participatory decision making."

Qazi K. Ahmads studie

Den tidligere nevnte studien *Socio-Economic and Indebtnessrelated Impact of Micro-Credit in Bangladesh* til Qazi K. Ahmad sørget for den kvantitative bekræftelsen vi trengte. Jeg har ikke kunnet spore opp andre studier som konkret forsøker å kartlegge om mikrokreditt i seg selv har ført til økt levestandard, selv om det finnes utallige studier om mikrofinans (apropos forskjellen på mikrokreditt og mikrofinans).

Tid brukt på prosjektet

Arbeidet startet på reisen til Bangladesh i oktober 2008. Jeg arbeidet med stoffet i ett år, fram til publisering i Dagbladet 10. oktober 2009. Jeg vil anslå at jeg har brukt ca tre måneder full tids arbeid på dette, og at Taslima samtidig har jobbet rundt to måneder i Bangladesh.

7. Spesielle erfaringer du vil nevne

Å arbeide i et utviklingsland

Dette prosjektet hadde aldri kunnet bli gjennomført hadde det ikke vært et godt og tett samarbeid mellom en norsk og en bangladeshisk journalist. Språk- og kulturbarrierer hadde gjort det umulig for meg å nå fram i Bangladesh alene. Jeg spurte Taslima til råds om hvordan jeg skulle gå kledd og hvordan jeg skulle oppføre meg for ikke skape unødige hinder for det som var prosjektet vårt.

Det hadde heller ikke gått om jeg bare hadde en tolk, for kontaktene Taslima hadde i det journalistiske miljøet, samt hennes mange og iherdige telefoner til forskere, journalister, politikere (inkludert statsministeren), lånekunder og landsbyledere gjorde det mulig for oss å få snakket med svært mange kilder.

Men historien hadde neppe blitt trykket i Bangladesh (av grunnen beskrevet over). Jeg er dessuten en langt mer erfaren skribent enn Taslima, så vi var gjensidig avhengig av hverandre for å få gjennomført prosjektet.

Så å si alle vi hadde kontakt med, inkludert universitetsprofessorer, sender aldri e-post. Telefon er eneste mulige kommunikasjon med så å si alle kildene våre i landet. I tillegg er det svært lite informasjon fra Bangladesh å finne på Internett. Avisartikler, bøker og annet som vi regner som en selvfølge at det er mulig å spore på nettet, finnes ikke i Bangladesh. Noe blir selvsagt publisert på nettet på bengali, men det er umulig for meg å forfølge.

I tillegg må det nevnes at det ikke er en spøk å arbeide som journalist i Bangladesh. Trakassering av journalister er dagligdags (dette bekreftes av Kristin Skare Orgeret på journalistutdanningen på Høgskolen i Oslo), og drap på journalister er ikke uvanlig. Vi var til tider noe bekymret for vår egen sikkerhet, og ble advart av professor Anu Muhammad og Dr. Qazi K. Ahmad som selv hadde opplevd at forskningsassistentene deres ble trakassert av politiet da de gjorde undersøkelser om mikrokreditt.

For meg var det umulig å vurdere om vi faktisk utsatte oss for fare, men jeg oppfattet, særlig på journalist NN, at han ikke alltid følte seg trygg på at ikke noen i landsbyene ville melde fra til Grameen Bank som igjen ville tilkalle politiet (det var strategien som tidligere har blitt brukt). Heldigvis ble vi ikke utsatt for noen ubehagelige opplevelser.

Å arbeide som frilanser

Jeg har så mye ubrukt materiale at jeg etter at reportasjen var publisert kunne skrevet flere artikler. Jeg skulle gjerne ha fulgt opp saken i ettertid med å intervjuer for eksempel utviklingsministeren og direktøren i Norad. Men her kommer ulempen med å være frilanser inn i bildet. Hadde jeg hatt en ressurssterk redaksjon i ryggen, kunne jeg lettere ha fulgt opp stoffet videre. Siden jeg i utgangspunktet ikke hadde avtale om trykking, og siden jeg ikke fra før hadde kontakter i Dagbladet, regnet jeg det som lite sannsynlig, av økonomiske årsaker, at jeg kunne utvide dette prosjektet. Dagbladet tok heller ikke kontakt med meg for mer oppfølging, og jeg hadde ikke økonomi til å investere mer tid uten at det betalte seg.

Det er også utfordrende å være lokalisert i Bergen, og ikke i Oslo, hvor redaksjonene til de store avisene ligger. Det er alltid en fordel å snakke med dem man jobber for ansikt til ansikt, ikke minst å ha mulighet til å diskutere ideer og artikler mer grundig underveis i arbeidet.

Jeg har blitt kontaktet av norske og svenske forskere i etterkant av publiseringen i Magasinet. Særlig interessant var henvendelsen fra den svenske forskeren Lin Lerpold som kommenterte nettopp medias ensidige hyllest av mikrokreditt og Muhammad Yunus som ganske langt fra virkeligheten hun som forsker kjenner. Lerpold understreker at mytene om mikrofinans er så sterke at de nærmest er umulig å slå hull på.

Dette arbeidet er et resultat av at Taslima og jeg fulgte vår journalistiske nysgjerrighet. Selv om artikkelen foreløpig ikke har fått noen direkte konsekvenser (i all fall ikke som er kjent i media), klarte vi å slå hull på mikrofinansmyten.

Kilder

Muntlige kilder

Bangladesh

1. Dr. Qazi K. Ahmad, Leder av Bangladesh Economic Association
2. Professor Anu Muhammad, Leder av Department of Economics, Jahangirnagar University
3. Professor Muzammel Huq, tidligere daglig leder av Grameen Bank
4. NN, journalist, tidligere ansatt i Grameen Bank
5. Tawfique Nawaz, advokat i høyesterett i Bangladesh
6. Badruddin Umar, politiker og forfatter
7. Arshed Ali, ansatt i Grameen Bank
8. Rehana Begum, kunde i Grameen Bank
9. Khokon Chandra Dey, kafevert
10. Billkiss Begum, kunde i Grameen Bank
11. Sinajul Islam, jordeier
12. Nurun Nahar, datter av kunde i Grameen Bank
13. Shipon Akhter, kunde i Grameen Bank
14. Amina Khatum, kunde i Grameen Bank
15. Kunder i Grameen Bank i Jobra
16. Kunder i Grameen Bank i North Mawmara
17. Kunder i Grameen Bank i Madhabpur
18. Kunder i Grameen Bank i Uttor Kaunnara
19. Sekandor Hossain, landsbyleder i Jobra
20. Atiquer Rahman, Førsteamanuensis, Communication and Journalism Department, Chittagong University.
21. Masud Milad, journalist i Prothom Alo, Chittagang kontoret
22. Sharup Bhattacharjee, journalist i Bhorer Kagoj, Chittagang kontoret
23. Arup K. Biswas, seniorrådgiver, Den norske ambassaden i Dhaka, Bangladesh
24. Morshed Ali Kahn, journalist i the Daily Star
25. Abdel Latif Siddique, Jute Minister in Bangladesh
26. Arshed Ali, ansatt i Grameen Bank
27. Aminur Rehman, tidligere ansatt i Grameen Bank
28. Arne Haug, ambassaderåd, Den norske ambassaden i Dhaka

Norge

29. Dr. Roy Mersland, forsker ved Universitetet i Agder
30. Anja Husebø, rådgiver, Strømmestiftelsen
31. Marte Gerhardsen, generalsekretær i Care Norge
32. Gørill Husby Moore, kommunikasjonssjef i Care
33. Christian Fougner, underdirektør i Norad
34. Professor Ole Danbolt Mjøs, tidligere leder av Nobelkomiteen
35. Dr. Kristin Skare Orgeret, førsteamanuensis, Høgskolen i Oslo
36. Tonje Lie, rådgiver, Norfund
37. Geir Lundestad, direktør ved Det Norske Nobelinstitut

Danmark

38. Dr. Neil Webster, Forskningsleder ved Danish Institute for International Studies

Storbritannia

39. Andrea Locatelli, PhD student i økonomi, University College London

40. Dr. Naomi Hossain, forsker, Institute of Development Studies, Storbritannia
Tyskland

41. Sabrina Scherzer, bachelorstudent, Karlsruhe universitet
Sverige

42. SIDA, Sverige

Bøker

Ahmad, Qazi K. (red.). *Socio-Economic and Indebtnessrelated Impact of Micro-Credit in Bangladesh*, The University Press Limited 2007

Chowdhury, Farooque (red.). *Microcredit – myth manufactured. Unveiling appropriation of surplus value and an Icon*, Shrabon Prokashani 2007

Dichter, Thomas og M. Harper (red.). *What's Wrong With Microfinance* Practical Action Publishing 2007

Yunus, Muhammad: *Banker to the Poor*, Aurum 1998

Rapporter

Grameen Bank og Embassy of Norway: "Grameen Bank at 20: Impact and Future Challenges" Joint Review 1999

Jain, Pankaj and More, Mick: "What makes microcredit programme effective: Fashionable fallacies and workable realities" Institute of Development Studies working paper 177, 2003

Ohlen, Mia Buthler: "Mikrokredit i et antropologisk perspektiv: Fokus på fattigdomsorientering og kvinders empowerment", 2002

Central Bank audit reports of Grameen Bank

Rapporter fra Grameen Banks styremøter

Memos

Huq, Muzammel: Memo adressert Muhammad Yunus 6 July 1997

Huq, Muzammel: Memo adressert Muhammad Yunus in 2000

Artikler

Leder: "Microcredit's Limits" New York Times 5 May 2004
<http://www.nytimes.com/2004/05/05/opinion/05WED5.html>

Pearl, Daniel og Michael M. Phillips: "Grameen Bank, Which Pioneered Loans for the Poor, has Hit a Repayment Snag" i The Wall Street Journal, 27.november 2001

En rekke artikler fra avisene Daily Ittefaq, The Daily Star, the Daily Shamokal, Sangbad og Amar Desh

TV reportasje

France 24: "The crushing burden of microcredit" 4. april 2008 på <http://www.france24.com/en/20080404-bangladesh-burden-microcredit-caring-grameen-bank-mohammed-yunnus>

8. Sted og dato, samt underskrift

Metoderapporten er primært basert på Teresa Grøtans redegjørelse, med tilleggsinformasjon fra Taslima Miji. En mer detaljert redegjørelse for Taslimas Mijis arbeid i Bangladesh er lagt ved metoderapporten (på engelsk).

Bergen og Dhaka 14.01.09

Teresa Grøtan

Taslima Miji
(sign.)

Vedlegg

Reportasjen "Gjelda etter Yunus" fra Magasinet 10.10 2009

Kopier av kapittelet "Ein dollar om dagen" fra *Globaliseringsboka*, Samlaget 2009

An account of the investigative reporting on Grameen Bank in Bangladesh

Spørsmålene som ble sendt til Muhammad Yunus

Memorandum skrevet fra Muzammel Huq til Muhammad Yunus 7. juli 1997